

Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq

SATİRİK POEZİYANI MƏHARƏTLƏ ZƏNGİNLƏŞDİRƏN ŞAİR

Nizami Məmmədov Tağısoy

Filologiya elmləri doktoru

Bakı Slavyan Universiteti. Azərbaycan.

E-mail: nizami.mamedov@mail.ru

Annotasiya. Bu məqalədə XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan mədəniyyəti tarixində silinməz iz qoymuş azadlıq və istiqlal çarçısı, xalq maarifçisi və azadlıq mücahidi Mirzə Ələkbər Sabirin satirik poeziyasının ümumi mənzərəsi təhlil edilir. Buradan qırmızı xətlə keçən əsas fikir ondan ibarətdir ki, 1906-1911-ci illər ərzində Sabirin satiraları təkcə Azərbaycanda, Cənubi Azərbaycanda, Türkiyədə deyil, həm də Sankt-Peterburqda, Kazanda, Moskvada, Həştərxanda, Qazaxıstanda, Özbəkistanda, Türkmənistan, Başqırdıstan və o zamankı Rusiya imperiyasının digər bölgələrində də yayılmış və oxunmuşdur. Sabirin satirik yaradıcılığının XX əsrin əvvəllərində o vaxtkı tatar ədəbiyyatının klassiki Qabdulla Tukayın siyasi-ictimai, mədəni və estetik baxışlarının formalaşmasına nə qədər mühüm təsir göstərdiyini söyləmək kifayətdir. Qeyd olunanlarla yanaşı, Sabirin satirik şeirlərinin rus dilinə tərcüməsi ilə bağlı bəzi problemlərə də toxunulmuşdur.

Eyni zamanda rus şairinin fikrincə, bu, həqiqətsevər tərcüməçi L.Penkovskinin sanballı əsərlərindən biridir və onun "Azərbaycan yuvenalı" adlandırılmağa tam haqqı var.

Açar sözlər: satirik poeziya, ictimai-siyasi, mədəni-ədəbi həyat, bədii və ifşaedici elementlər, fanatizmə qarşı mübarizə, ağlar güləyən

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 04.07.2023; qəbul edilib – 19.07.2023

A POET WHO SKILLFULLY ENRICHES SATIRICAL POETRY

Nizami Mammadov Tagisoy

Doctor of Philological Sciences

Baku Slavic University. Azerbaijan.

E-mail: nizami.mamedov@mail.ru

Abstract. In this article is analyzed the general landscape of satirical poetry of Mirza Alakbar Sabir, the harbinger of freedom and independence, a fighter for national education and liberation, who left an indelible imprint on the history of Azerbaijani culture in the early twentieth century. The main idea in the article, emphasized with a red line is that during the period 1906-1911 Sabir's satires were distributed and read not only in Azerbaijan, South Azerbaijan, Turkey, but also in St. Petersburg, Kazan, Moscow, Astrakhan, Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan, Bashkurtstan and other regions of the then Russian Empire. Suffice it to say what an important influence Sabir's satirical work had on the formation of the political, social, cultural and aesthetic views of the classic of the then Tatar literature of the early twentieth century, Gabdulla Tukay. In addition to the above,

we also touch upon some problems of Russian translations of Sabir's satire poems. At the same time, according to the opinion of the Russian poet – one of the venerable works of this truth-loving translator L.Penkovsky, he has every right to be called “Azerbaijani Juvenal”.

Keywords: satirical poetry, socio-political, cultural and literary life, artistic and accusatory elements, fight against fanaticism, crying laughter

Article history: received – 04.07.2023; accepted – 19.07.2023

Giriş / Introduction

30 may 1862-ci ildə dünyaya göz açmış Mirzə Ələkbər Sabir Azərbaycan satirik poeziyasının ən görkəmli nümayəndələrindən olmuşdur. İlk poetik qələm təcrübəsinə 1903-cü ildə Tiflisdəki Azərbaycan dilində çıxan “Şərqi-Rus” qəzetində başlayan Mirzə Ələkbər Sabir bundan 2 il sonra Bakıdakı “Həyat” qəzetində özünün ikinci “Beynəlmiləl” (“Müsəlman və erməni vətəndaşlarına”) şeiri ilə XX əsrin ilk illərində nəşr olunan “Dəbistan”, “Zənbur”, “İrşad”, “Həqiqət” və s. kimi mətbu orqanlarında çıxışlar etmişdir.

Yaradıcılığının daha məsuliyyətli və məhsuldar dövrü 1906-1911-ci illəri əhatə edir. Məhz həmin mərhələdə Sabir Azərbaycan ictimai-si-

yasi, mədəni-ədəbi, mənəvi-əxlaqi istiqamətlərində nəinki bu regionda, həm də Türkiyədə, İranda, Rusiyada, Qazaxıstanda, Türkmənistanda, Hindistanda, bir sözlə, dünyanın ən çeşidli regionlarında geniş oxunan “Molla Nəsrəddin” jurnalında imzası daha tez-tez görünən müəlliflərindən biri idi. “Molla Nəsrəddin” jurnalının ən oxunaqlı müəlliflərindən olan Sabiri o vaxtkı Sankt-Peterburqda, Kazanda, Astraxanda, Türkmənistanın Mərv, Özbəkistanın xeyli regionlarında, Qazaxıstanın Uralsk və digər şəhərlərində yetərincə mütaliə edirdilər. Ünlü tatar şairi Qabdulla Tukay öz satirik-sarkastik qələmini Sabirdən əxz etdiyi bədii-poetik elementlərlə zənginləşdirirdi.

Əsas hissə / Main Part

Sabir yaradıcılığının ana xəttini Azərbaycan xalqının və dünya müsəlmanlarının mədəni-mənəvi azadlığı uğrunda apardığı mübarizə təşkil edirdi. O, bütün yaradıcı fəaliyyəti dövründə özünün satirik qələmini tərəqqiyə mane olmağı müsəlmanlıq kredosu hesab edən mövhumatçı fanatiklərə qarşı mübarizədə sınaırdı. Ruhənilər tərəfindən daim təqiblərə məruz qalsa da, Sabir bir an belə vicdan və məsləkindən sapınmamışdı.

Mollaxana təhsili üreyincə olmayıb, orada ərəb və fars dillərinin köməyi ilə Sədi, Firdovsi, Xəyyam və başqa bu kimi mütərəqqi fikirli klassiklərin yaradıcılığı ilə tanış olmaq imkanları əldə etsə də, Sabirin bədii-estetik dünyagörüşünə yaddaqalan təsiri Seyid Əzim Şirvani məktəbi göstərmişdi. Burada Şərq klassik əsnələrinə yiyələnməsi ilə bərabər, o, Azərbaycan poetik ənənəsinə söykənməklə qələmini həm də milli satira səmtinə yönəldərək janrı özünün novatorluq məharəti ilə zənginləşdirmişdir.

Sabirin müasirlərinin xatirələrindən bu böyük Azərbaycan sevgisi və məhəbbəti ilə yaşayan insanın zahiri portreti və daxili aləmi görünməkdədir. Bədən və cismani baxımdan o qədər boy-buxunlu olmasa da, onun qara gözlərində dərin kədər görüldüyü qənaətinə gəlmək olar. Zahiri baxımdan cəlbədiciliyi ilə fərqlənməsə də, onun mənəvi dünyası, təvazökarlığı, məqsədə doğru irəliləyişi və zəhmətsevərliyi də nəzərləri cəlb edirdi. Lakin sadaladığımız bu keyfiyyətlərin hamısının fəvqündə bu böyük insanın dərin düşüncəsi yumor hissi ilə daha çox ön plana çıxmış keyfiyyətlərdəndir. “Amalımız, əfkarımız ifnayı-vətəndir” şeirinə diqqət yetirək:

... *Biz xoşlamamız dərsi ki, min məktəb
açılsın,
Gər min də məarif sözü dünyaya saçılınsın,
Məktəbdə nə hörmət ki, o samənə qaçılınsın?
Meyxanədə votqa vururuz, kam alırıq biz,
Qafqazlılarız, məst oluruq, nam alırıq biz!*

*Avropalı öz millətin ihya edir, etsin,
Şənü şərəfi- qövmünü ilə edir, etsin,
İnsanlığ adın dəhrdə iqba edir, etsin,
Qəflətdə yatıb, ad batırıb, nam alırıq biz,
Başə yumuruq zolladarız, kam alırıq biz!..*

[4, s.66]

Əsərlərinin əksəriyyətində Sabir yaşadığı dövrdə görüb, tanıyıb danışdığı tiplərin elə uğurlu ironik-sarkastik obrazını yaratdığı bəcarmışdır ki, onların portretinə sanki yeni bir tutarlı ştrix əlavə etmək də mümkün deyildir.

Sabir əsərlərinin əksəriyyətində xalqın dilindən, onun mövqeyindən danışmağa daha çox üstünlük verirdi. Odur ki, dialoji nitqin deyim imkanlarından yararlanaraq, Sabir elə ifadə tərz-i, ibarə, elə izah və mükəllimələrə yer verir ki, bu əsərlər öz konstruktivliyi, ünsiyyətdə modalığı, emosional tonallığı, harmoniyası, verbal ifadəliyi obrazlılığın formalaşmasında, informasiyanın oxucuya ötürülməsində mühim vəsiyəyə çevrilirdi.

Digər bir “Əlminnəti-lillah ki, “Dəbistan” da qapandı “satirasına baxaq:

*Əlminnəti-lillah ki, “Dəbistan” da qapandı!
Bir badi-xəzan əsdi, gülüstan da qapandı!*

*Hasilləri puç oldu bütün mərrəcatın,
Yel vurdu qavun-qarpızı, bostanda qapandı!*

*“Ülfət” kəsilib toxdadı, “Bürhani- tərəqqi”,
Məhv oldu “Cəmiyyət” ədəbistan da qapandı!*

*“Rəhbər” yorulub, yuxladı “İrşad”ü “Təkamül”
Aslanlara ox dəydi, neyistan da qapandı!*

*... Ətfali-vətən qoy bağırıb ölsün acından,
Yandı analar sinəsi, pustan da qapandı!..*

[4, s.87]

Sabir xalqın maariflənməsində və geniş biliklərə yiyələnməsində adları çəkilən mətbu orqanların rolunu yüksək dəyərləndirirdi. Odur ki, “Dəbistan”ın qapanmasını, “Ülfət”in toxtamasını, “Kəlniyyət”in məhv olması ilə ədəb-ərkanın bağlanması, “Rəhbər”in yorulmasını, “İrşad”la “Təkamül”ün yuxulmasını ürəkəğrısı ilə qələmə alırdı. Qeyd edək ki, “Dəbistan”, “Ülfət”, “Kəlniyyət”, “Rəhbər”, “İrşad” və “Tə-

kamül”lə yanaşı, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanca “Molla Nəsrəddin”, “Füyuzat”, “Bəhlul”, “Zənbur”, “Leylək”, “Tuti” və digər bu kimi mətbuat nümunələri xalqın milli şüurunun və yeni təfəkkürünün formalaşmasında son dərəcə böyük əhəmiyyətə malik idi. Odur ki, onların nəşri də daim basqılarla müşayiət olunurdu.

Sabirin poetik orkestri son dərəcə çoxsəslili və çeşidli idi. Onun bədii-poetik mətnlərində yer almış qeyri-düzxətli fikrin təşkilinə, şeirlərinin kompozisiya-struktur xüsusiyyətlərinə nəzər saldıqda görürük ki, özünün son dərəcə zəngin səs orkestri, maraqlı fonetikasi, yazı üslubunda bəzi disharmoniyalar nəzərə çarpsa da, bütün bunlar Sabir yaradıcılığının ən mühüm orijinal göstəricisi kimi diqqəti cəlb etməkdədir.

Sabirin “Sual-cavab”ında biz qeyd etdiklərimizin daha görümlü şahidi oluruq:

- *Görmə!* – *Baş üstə, yumaram gözlərim.*
- *Dinmə!* – *Mütiəm, kəsəram sözlərim.*
- *Bir söz eşitmə!* – *Qulağım bağlamam.*
- *Gülmə!* – *Pəkey, şamu-səhər ağlamam.*
- *Qanma!* – *Bacarmam! Məni məzur tut,
Böyləcə təklifi-mələli unut!*
- Qabili-imkanımı olur qanmamaq?*
- Məcməri-nar içrə olub yanmamaq?*
- Eylə xəmuş atəşi-suzanını,*
- Qıl məni asudə, həm öz canını!* [4, s.104]

Sabirin satiraları həm ondan əvvəl yazıb-yaradanlar, həm də sonra yazanlardan fərqli və görümlü bir modifikasiya və məzmununda təqdim olunmaqdadır.

Təyyar Salamoğlunun son dövrlərdə nəşr etdirdiyi “Azərbaycan ədəbiyyatı: mübahisələr, həqiqətlər” kitabında qeyd etdiyi belə bir mövqə ilə həmrəylik ki, “Sabirin satirik gülüşü sovet dövründə əvvəlki ədəbiyyatşünaslıqda” “göz yaşı içində gülüş” kimi xarakterizə edilmişdir” [5, s.50].

Fikrimizcə, Sabir satirasının ən mühüm cəhəti onun müasirliyindədir. Bu müasirlik ictimai-iqtisadi-mədəni formasiyalar dəyişsə də, bundan sonra da öz əhəmiyyətini itirməyəcəkdir. Çünki Sabirin ədalətsizliyə, avamlığa, konservativ ruhanilərə istiqamətlənən və ona misli görünməmiş populyarlıq gətirən poeziyası nə qədər hücumlara, təqiblərə, təhqirlərə məruz qalsa da, onu haqq yolundan çəkəndirməmişdir.

Sabir satiralarının realizmi dəlicə, üzücü, öldürücüdür. O, ədəbiyyata ənənəçi kimi daxil olsa da, yaradıcılıq prosesində həmin dairənin içində qapanıb qalmadı, əksinə, beynəlmiləl arenada onu daha çox məşhurlaşdırdı.

Qədim Romadan yola çıxmış satira janrı, Fransada Rable, Bualo, Volter, Kurye, Beranje, Barbye, Hüqo; İngiltərədə Svift; Almaniyada Brandt, Heyne; İtaliyada Ariosto, Qotsi, Algiyeri; İspaniyada Servantes; rus ədəbiyyatında A.Kantemir, A.Sumarokov, İ.Krılov, A.Qriboyedov, V.V.Mayakovski, M.Bulqakov, M.Zoşşenko, İ.İlf və Y.Petrov və başqalarının yaradıcılığından geri qalmayan Sabir satiraları özünün aktuallığını bu gün də qoruyub yaşatmaqdadır. Sabir yaradıcılığında az qala satiranın əksər çeşidli janrları – invektiva, parodiya, pamflet, epigram, karikatura, təmsil və s. uğurla istifadə edilmişdir.

Onu da qeyd edək ki, 1962-cı ildə Sabirin anadan olmasının 100 illiyinə həsr olunmuş seçilmiş satiraları rus dilinə tərcümə olunaraq Moskvadakı “Xudojestvennaya literatura” nəşriyyatında [3] Ümumittifaq oxucuna təqdim olunmuşdur. Mütərcim Lev Penkovskinin kitabə yazdığı “ön söz”də Sabir “Azərbaycan Yuvenalı” adlandırılmaqla, onun satirik qələminin nə qədər kəsərli olduğu göstərilmişdir. L.Penkovski yazırdı: “Vaxtilə məşhur romalı satirik Yuvenal antik Roma üçün hansı rolu oynamışdırsa, Sabir də Azərbaycan xalqı üçün həmin rolu oynamışdır. Bu, Azərbaycan Yuvenalı Sabirin seçilmiş satiraları olub, həm də rus mütərcim-şairlərinin onun yüzillik xatirəsinə həsr etdikləri kitabdır [3, s.15].

Sabir satiriklik ideallarına daim sadıq qalmışdır. Bənzərsiz poetik düşüncə sahibi olan Sabir nəinki milli poetik fikrimizdə, həm də yaradıcılığı dünya çapında qəbul edilmiş şəxsiyyətlərdəndir. Sabir yaradıcılığının tanınmış tədqiqatçısı X.B.Brands özünün “Azərbaycan satirik poeziyası” araşdırmasında onun vətənpərvərlik motivlərinin güclü olduğunu qeyd etməklə Sabiri Hüqo, Berns, Beranje və Şedrinlə müqayisə etmişdir [1].

Odur ki, akad. Mirzə İbrahimovun yazdığı kimi, “Sabirin əsərləri o qədər duzlu, o qədər orijinal və o qədər mənalıdır ki, onları ancaq böyük istedad yarada bilərdi... “Molla Nəsrəddin” olmasa idi, Molla Nəsrəddin məktəbi ol-

masaydı, Sabir satirası bu vüsətlə və bu qədər kamil şəkildə yarana bilməzdi” [2, s.21].

Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının tanınmış nümayəndələrindən olan dəyərli elmi-publisistik əsərlərin müəllifi Əbdülvahab Yurdsevər “Sabirin Azərbaycan ədəbiyyatındakı yeri” (Ankara, 1951) adlı monoqrafik araşdırmasında onun mədəniyyətimizdə mövqeyini müəyyənləşdirməyə çalışarkən ona bir küll halında yanaşmaqla siyasi-sosial baxışlarını, sənətlə bağlı görüşlərini, fəlsəfi düşüncələrini əlaqəli şəkildə incələyib, bəzi özəlliklərinə nəzər yetirərkən məhz onun Avropa ədəbiyyatında “epiqramma” adını alan nəzm tərzini “qırmanç” və “taziyanə” adı altında Azərbaycan ədəbiyyatına ilk dəfə gətirənin Sabir olduğunu göstərmişdir [6, s.61].

Sabir elə bir təşnədir ki, onun gözündən süzülüb gələn hər damlanın dadını içinə çəkməlisən. Təsədüfi deyildir ki, Sabirin məsuliyyətli tərcüməçilərindən biri olan S.Vasilyev (S.Vasilyev ədəbi dairələrdə “Vasilyev – Sabir” təxəllüsünü qazanmış şair idi – N.M.T.) Sabiri özü üçün həm Azərbaycan Nekrasovu, həm də eyni zamanda Azərbaycan Krılovu kimi dəyərləndirirdi.

Sabir satiralarının özünəməxsus orijinal priyomları vardır. Onlardan ən sevimlisi, S.Vasilyevin təbirincə desək, hər hansı konkret şəxsi “ifşa etməklə öymək, təsdiqləməklə inkar etmək” formulası idi. Məhz bu üsuldən istifadə etdiyi təqdirdə Sabir özünü daha dərindən ifadə etməyə müvəffəq olurdu. Sabir yaradıcılığının digər aspektləri ilə yanaşı, onun əsərlərinin rus tərcümələri ilə bağlı daha ətraflı danışmağa ehtiyac duyulmaqdadır. Rus oxucuları Sabir yaradıcılığı ilə az qala, 90 ilə yaxındır ki tanışdırlar. XX əsrin 30-cu illərindən başlayaraq onun satiralarını sanki bir mütərcimlər ordusu (onların sırasında Q.Kreytan, B.Serebryakov, Q.Stroqanov, P.Pançenko, S.Lipkin, V.Derjavin, L.Penkovski, V.Libşits, S.Botvinnik, Y.Qordiyenko, Y.Neyman, V.Kolleqorski, D.Samoylov, V.Derjavin, L.Losev, T.Streşneva, A.Axundova, S.Məmmədzadə, P.Antokolski, S.Vasilyev, Ç.Hüseynov və başqaları) tələbkar rus oxucusuna çatdırmışdır. Belə zəngin və çeşidli adlar siyahısı həm də Sabirin əsərlərinin yetərincə aktuallığından xəbər verməkdədir. Bu sahədə görülmüş işlərlə yanaşı, görülməyənlərə də nəzər salmağın zamanı çoxdan çatmışdır.

Nəticə / Conclusion

Çağdaş mərhələdə bəzi ədəbiyyat və mədəniyyət xadimləri satiranın insanlar tərəfindən o qədər də yaxşı həvəslə qəbul edilmədiyini təkrarlayıb, satira və yumor hissini itdiyini söyləyənlər də, biz belə yanaşmanın həqiqəti əks etdirmədiyində israrlıyıq. Hesab edirik ki, müasir

dövrə Sabir satiraları nəinki öz aktuallığını itirir, əksinə, onlar mövzu, problem, obraz və ideya, ictimai-siyasi hadisələrə münasibət sərgiləmək baxımından öz təravətini itirməyən nümunələr kimi çağdaş mərhələdə və bundan sonra da dəyərini qoruyub saxlayacaqdır.

Ədəbiyyat / References

1. Брандс, Х.Б. Азербайджанская сатирическая поэзия // журнал «Дерислам». – Берлин, 1972, № 48.
2. İbrahimov, M. Böyük şairimiz Sabir. – Bakı, Azərb. SSR Akademiyası nəşriyyatı, 1962.
3. Сабир. Избранные сатиры. Перевод с азербайджанского. – Москва: ГИХЛ, 1962.
4. Sabir, M.Ə. Nopponamə. – Bakı: Yazıçı, 1992.
5. Salamoğlu, T. Azərbaycan ədəbiyyatı: mübahisələr, həqiqətlər. – Bakı: ORXAN NPŞ MMC, 2016.
6. Yurdsever, Ə. Sabirin Azərbaycan ədəbiyyatındakı yeri. – Bakı: Elm və təhsil, 2014.

ПОЭТ, МАСТЕРСКИ ОБОГАТИВШИЙ САТИРИЧЕСКУЮ ПОЭЗИЮ

Низами Мамедов Тагисой

Доктор филологических наук

Бакинский Славянский Университет. Азербайджан.

E-mail: nizami.mamedov@mail.ru

Резюме. В данном материале эксклюзивно анализируется общий ландшафт сатирической поэзии крупного азербайджанского поборника свободы и независимости, борца за национальное образование и освобождение Мирзы Алекпера Сабира, оставившего неизгладимый след в истории азербайджанской культуры начала XX в. Красной нитью проходит здесь мысль о том, что за период 1906-1911 годов сатиры Сабира распространялись и читались не только в Северном Азербайджане, Южном Азербайджане, Турции, но и в Санкт-Петербурге, Казани, Москве, Астрахани, Казахстане, Узбекистане, Туркменистане, Башкортостане и в других регионах тогдашней Российской империи. Достаточно сказать, какое важное влияние оказало сатирическое творчество Сабира на формирование политико-общественных, культурно-эстетических взглядов классика тогдашней татарской литературы начала XX в. Габдуллы Тукая. Помимо отмеченного, также затрагиваются некоторые проблемы русских переводов поэм сатир Сабира. В то же время, по мнению русского поэта Л.Пеньковского, одного из маститых переводчиков произведений этого правдолюбца, он имеет полное право называться «Азербайджанским Ювеналом».

Ключевые слова: сатирическая поэзия, общественно-политическая, культурно-литературная жизнь, художественно-обличительные элементы, борьба против фанатизма, «Плачущий смехач»